

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ**

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

На основу одлуке Наставно-научног већа бр. 1080/1 од 15. марта 2017. године, одређени смо у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације Марка Тмушића. Пошто смо проучили поднету докторску дисертацију кандидата Марка Тмушића, под насловом „Утицај квалитета институција на привредни развој и ефекте приватизације у Србији“ подносимо следећи

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Кандидат Марко Тмушић је рођен 1983. године у Иванграду, СФРЈ (данас, Беране, Црна Гора), где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на Факултету политичких наука у Београду 2007. године, на смеру Политикологија, са просечном оценом 8,62. Други степен дипломских академских студија – мастер завршио је на Факултету политичких наука (студијски програм Политичко насиље и држава) 2008. године, са просечном оценом 10,00. Докторске студије уписао је 2009. године на Економском факултету у Београду на студијском програму Економија. Положио је све испите предвиђене програмом са просечном оценом 8,67 и одбранио радове на докторским колоквијумима, према програму.

Од школске 2007/2008. године ангажован је на Факултету политичких наука, најпре у својству демонстратора, а од марта 2009. године као сарадник у настави. У звање асистента изабран је 2010. године, за ужу научну област Политичка економија и финансије, на предметима Економски систем Србије и Теорија и пракса јавних финансија. Поред тога, на Факултету политичких наука изводи вежбе на предмету Политичка економија.

Тренутно је ангажован као истраживач на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту“ (евиденциони број 179076). Од 2015. године члан је Института за азијске студије. Члан је и редакције часописа *Азијске свеске*. Учесник је већег броја домаћих и међународних научних скупова и аутор више научних и стручних радова, релевантних за тему докторске дисертације. У овом реферату навешћемо само неколико од тих прилога директно везаних за питања разматрана у тези:

1. „Institution in Transition: Challenges and Political and Economic Constraints”, у: *International Economic Forum on Reform: Transition and Growth*, (зборник радова), Guangzhou : Jinan university press, PR China, 2016, str. 74 – 93.
2. „Реформа пореског система у Србији“, (коаутор са М. Кецман), *Српска политичка мисао*, Год. 22, бр. 3, 2015, str. 231 – 251.
3. „Институционалне основе новог модела привредног развоја Србије“, у: *Српска политичка мисао*, год. 21, бр. 4, Београд, 2014, стр. 287 – 304.
4. „Реформа институција и привредни раст у Републици Србији“, у: Лековић, В. (ред.), *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, Економски факултет, Крагујевац, 2014, стр. 141 – 162.
5. „Утицај политичких циклуса на динамику јавног дуга – искуства и изазови Србије“, (коаутор са М. Кецман), у: Бајец, Ј. (ред), *Изазови за економску политику Србије у 2013. Години*, Економски факултет, Београд, 2013., стр. 195 – 212.
6. „Монополи у Србији – нормативно сузбијање и донети антимонополске политике“ у: *Годишњак*, Год. 6, бр. 7, Факултет политичких наука, Београд, 2012., стр. 76 – 89.
7. „Економска политика у функцији макроекономске стабилности“, у: *Годишњак*, Год. 1, бр. 1, Факултет политичких наука, Београд, 2011., стр. 263 – 280.
8. „Однос државе и економије – кратак теоријски осврт“, у: *Политичка ревија*, Vol. 26, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2010., стр. 153 – 175.

Докторска дисертација коју подноси кандидат Тмушић има укупно 247 страна текста (укључујући списак литературе на 18 страна, као и прилоге и биографију на укупно 5 страна). Посебно је дат апстракт на српском и енглеском језику, садржај и списак табела (стр. I-X). Дисертација је теоријско-емпиријског карактера. Текст је организован у пет основних делова или поглавља уз увод и закључке. Свако поглавље се састоји од 3 до 5 одељака. У списку коришћене литературе наведене су 263 библиографске јединице, најуже везане за тему дисертације. Текст дисертације садржи 36 табела са подацима који ближе илуструју налазе и ставове из основног текста.

2. Предмет и циљ дисертације

Основни *предмет* истраживања у овој дисертацији је међусобни однос институција и привредног раста и развоја, са посебним фокусом на овај однос током процеса транзиције у Србији, а нарочито на утицај квалитета институција на процес приватизације и његове ефекте. Дисертација се заснива на теоријско-методолошким основама институционалне економије имајући у виду да она истиче значај и улогу институција за привредни раст и

развој сваке земље. Аутор доказује да се економска анализа не може свести само на апстрактно испитивање тржишних сила и односа, већ мора да обухвати и институције које уређују тржиште и омогућавају његово ефикасно функционисање. У том смислу, аутор у тези врши анализу развоја институција и њиховог утицаја на ефикасност и успех процеса приватизације у привреди Србије, али и шире, утицаја и развоја институција током транзиције користећи се поред осталог и једним скупом одговарајућих економетријских модела као основом емпијске анализе.

Овако дефинисан предмет истраживања је научно посебно релевантан будући да све економије у транзицији пролазе кроз одређене институционалне реформе, али са различитим успехом и резултатима. Остварени успех институционалних реформи детерминише квалитет институција сваке од ових земаља, а посредно и интензитет економског развоја. Управо у вези са тим процесом могуће је објаснити очигледне разлике у оствареном економском развоју појединих привреда у транзицији што такође чини предмет истраживања аутора. Значајно је нагласити да аутор током анализе квалитета институција разматра и политичке и економске детерминанте. Политичке детерминанте су повезане са политичким циклусима, који утичу на стабилност политичких институција и политичког система у целини. Економске детерминанте, попут почетних економских услова из којих се закорачило у процес транзиције, такође значајно утичу на квалитет институција земље. На тој основи су развијеније земље у транзицији имале и квалитетније институције, због чега су успеле да реформе спроведу брже и ефикасније у односу на мање развијене земље које су се нашле пред институционалним реформама за које нису имале одговарајућу економску подлогу. Анализом која ће се ослонити на овакав приступ аутор настоји да идентификује услове и реално економско и институционално окружење у којем је текао процес приватизације у Србији.

Полазећи од теоријских увида институционале економије аутор у средиште истраживања ставља улогу правила и уговора, те својинска права и трансакционе трошкове чиме, у значајној мери дефинише основни методолошки оквир своје анализе. Унутар тако дефинисаног оквира аутор врши анализу главног предмета рада тј. анализу утицаја квалитета институција на процес приватизације и његове ефекте у Србији, а последично и на њен привредни раст и развој.

На тај начин може се ближе дефинисати и главни *циљ* ове дисертације. Користећи теоријске поставке институционалне економије, а посебно уз помоћ категорија трансакционих трошкова и права својине, аутор настоји да објасни узроке неких од недостатака процеса приватизације у Србији и одређени несклад између очекивања и резултата и ефеката овог процеса. Будући да се ефекти приватизације анализирају са аспекта развоја институционалног окружења у коме се она одвијала, циљ је да се утврди како је и у којој мери квалитет институција утицао на овај процес, а самим тим, и на привредни развој Србије. Посебно ће се испитати утицај политичке нестабилности на дисконтинуитет законских решења у овој области, због чега се није могао успоставити пожељни и стабилан институционални оквир приватизације у Србији и утврдити разлози таквог стања.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Приликом израде докторске дисертације, кандидат је тестирао основне истраживачке хипотезе које су постављене још у фази пријаве теме, уз неке мање модификације, настале као последица новијих налаза до којих је аутор дошао током рада на дисертацији, било приликом анализе релевантне теоријске и емпиријске литературе или резултата сопствених истраживања. Кандидат је тестирао следеће хипотезе.

Општа хипотеза: *институционални оквир – његова структура, односно систем прописа и правила одређује начин формирања и доношења одлука, ефикасност у раду и целовитост у спровођењу реформи и један је од најзначајнијих чинилаца за подстицање привредног раста и развоја.*

Теоријску основу ове хипотезе аутор изводи из анализе литературе у области институционалне економије. Она указује да институције доприносе развијању свести у друштву о важности поштовања уговора и преузетих уговорних обавеза од стране свих учесника економских трансакција. Међутим, то подразумева и присуство државе. Наиме, у модерном свету постаје све више јасно да се са усложњавањем економских односа мора радити и на развијању државних (али и недржавних) организација и институција које ће обезбедити институционалне механизме неопходне за успостављање ефикасних правила, њиховог поштовања и спровођења.

На основу дефинисане опште хипотезе, предмета и циља дисертације, аутор поставља још неколико хипотеза које тестира у свом раду.

X1: *Стабилне и на дуги рок одрживе политичке институције су један од основних услова за обезбеђење ефикасних „правила игре“ на тржишту (закони, норме, стратегије, ...), као институционалне основе привредног развоја.*

У образложењу ове хипотезе аутор наглашава да је стабилност политичког поретка један од најзначајнијих политичких предуслова успешног окончања процеса транзиције и да је политичка стабилност важан предуслов економске стабилности. Ипак, могло се очекивати да први стадијуми реформи буду праћени почетном нестабилношћу, јер су изградња вишепартијског система и увођење демократске политичке културе процеси који траже време и континуитет спровођења, након чега се успостављају одговарајуће политичке институције, као предуслов за спровођење ефикасних економских реформи. Међутим, неке земље, међу којима је и Србија, нису успеле у том настојању. Посматрајући период од 2000. до 2015. године, може се дефинисати преко 20 политичких циклуса, међу којима се посебно издвајају они који су се тицали промене власти. У том периоду је промењено шест влада, пет пута су одржавани председнички избори, уз изгласавање новог Устава из 2006. године, што Србију сврстава у групу релативно нестабилних политичких система. Последица тога јесу нестабилне политичке и економске институције, које стога нису могле бити основа и гаранција успеха у транзицији и економском развоју.

X2: *Институције морају обезбедити ефикасну реализацију и заштиту права власништва, а посебно током приватизације, што доприноси ефикасности и развоју привреде.*

Користећи трансакционе трошкове као кључни индикатор ефикасности својинске трансформације, аутор ће доказивати тачност ове хипотезе, наглашавајући да се проблем својине (право власништва) у процесу приватизације мора разматрати пре свега са позиције економске ефикасности. Ефикасност савремене државе и привреде у великој мери зависи од ефикасности институција, док се ефикасност институција може изразити висином трансакционих трошкова при чему, нижи трансакциони трошкови указују на ефикасније институције и обрнуто.

X3: *Макроекономска стабилност се не може обезбедити на дуги рок ван одговарајућег институционалног оквира, јер тржишни механизам, сам по себи, не гарантује дугорочно одрживи привредни развој.*

Ослањајући се на теоријске и емпиријске налазе аутор ће настојати да потврди да ван одговарајућег институционалног оквира, тржишни механизам, сам по себи, није довољан гарант макроекономске стабилности и развоја наводећи два разлога: прво, на примеру капиталистичких земаља се може уочити да је различит квалитет њихових институција утицао на различит степен њиховог постигнутог привредног раста и развоја; друго, показало се да је неуважавање у довољној мери и на прави начин, улоге државе у економији, која посредством институционалног оквира може да подржава (или да омета) привредни развој, теоријски и емпиријски неодрживо.

X4: *Без квалитетних институција нема дугорочно одрживог привредног раста и развоја, али је привредни раст истовремено и услов квалитетних институција.*

Аутор настоји да докаже како између институција и привредног раста постоји повратна спрега, тј. да је привредни раст, односно привредна развијеност, важан предуслов изградње квалитетних институција. По аутору, то се најбоље уочава на примеру развијених земаља, које имају дугу традицију квалитетних институција. Са друге стране, сиромашним земљама није лако да оформе квалитетне институције.

X5: *Квалитет институција у земљама у транзицији зависи од нивоа њиховог економског развоја и наслеђених услова.*

Ослањајући се на очекивани доказ претходне, аутор поставља ову хипотезу указујући да да су различити политички и економски предуслови, специфични за сваку земљу у транзицији, утицали и на динамику њене транзиције. Аутор ће настојати да потврди ову хипотезу доказујући да су ниво економског развоја, као и почетни институционални услови, значајно утицали на квалитет институција и различите резултате у погледу ефикасности транзиције.

X6: *Нестабилност институционалног оквира је утицала да процес приватизације у Србији није довољно успешан, што је резултирало повећањем трансакционих трошкова приватизације, чиме се смањивао њен ефекат на привредни раст и развој Србије.*

Нестабилност институционалног оквира и дисконтинуитет у законским решењима која су регулисала процес приватизације су битно смањили могућност њеног ефикасног спровођења. Аутор ће настојати да покаже како се број неуспелих приватизација може посматрати и као резултат институционалних недостатака, те да трошкови неуспелих приватизација представљају непотребан, а повећан трансакциони трошак. С обзиром да је приватизација процес који захтева контролу преузетих уговорних обавеза све до њиховог истека, неуспех приватизације и трошкови које то изазива представљају трансакциони трошак овог процеса и умањују ефекте на привредни раст и развој.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Као што је на почетку поменуто, укупан приложени текст дисертације обухвата 247+11 страна (са различитим прилозима). Рад је структурисан у пет основних делова или поглавља са посебним одељцима унутар сваког од њих. Првом делу претходи **увод** у коме кандидат дефинише предмет и циљеве рада, прецизира основне истраживачке хипотезе и образлаже основну методологију коју ће применити у истраживању. На крају рада систематизовани су главни закључци, те придодат списак литературе и одговарајући прописани прилози.

Први део рада (стр. 11-42) *Значај и улога институција у економској науци* организован је у три одељка. У овом делу рада се анализира појам институције и његова вишезначност, односно различити теоријски приступи дефинисању институција. Посебно се анализирају институције у економској теорији и дефинише разлика између појмова институција и организација. У наставку следи преглед најважнијих схватања институција у оквиру институционалне економије, као теоријском концепту и историјско-аналитички увид у основне елементе генезе институционалне економије, а посебно основи старог институционализма (Веблен, Комонс, Галбрајт и др) и настанак нове институционалне економије (пре свега Норт, као и Вилијамсон, Коуз и др) укључујући и више њених праваца и огранака.

Други део рада (стр. 42-64) *Основни појмови институционалне економије и њихов аналитички значај* састављен је од четири одељка. Овај део је такође, примарно доктринарног карактера. Пошто су у првом делу постављене основе теоријског приступа институцијама у другом делу се детаљније разматрају и дефинишу неки од основних појмова институционалне економије. Истовремено аутор у овом делу одређује и њихов методолошки смисао и значај за потребе даље анализе коју ће извршити у свом раду. Посебно се и детаљније разматра појам правила, формалних и неформалних, затим питања уговора и својинских права и коначно, појам трансакционих трошкова, првенствено са аспекта економске ефикасности.

Трећи део рада (стр. 64-85) *Институције и привредни развој* подељен је у четири одељка, а бави се анализом односа институција и привредног развоја. Аутор најпре разматра појмове економског раста и развоја и води читаоце кроз основне моделе раста. Затим, полазећи од теоријских закључака о узрочно-последичној вези у односима привредног развоја и институција, аутор указује да се, осим основне идеје да квалитет институција утиче на развој привреде, може претпоставити и обратна веза тј. да развијеније земље могу приуштити квалитетније институције, за разлику од оних које су мање развијене и чије су социјалне и економске могућности за то далеко скромније. Аутор затим детаљније анализира утицај институција на привредни развој прихватајући поделу на инклузивне и екстрактивне институције (Ачемоглу и Робинсон, 2014). Будући да политичке институције обликују економске институције, кандидат у овом делу рада утврђује да дуга традиција инклузивних (добрих) политичких подстицајно делује на квалитет економских институција. Аутор уочава проблем дисконтинуитета политичких и економских институција у земљама у транзицији, што ће детаљније анализирати у деловима који следе. Овај део рада он закључује анализом институционалних промена и њиховог утицаја на привредни развој, користећи концепт „зависности од досадашњег пута“ (*path dependence*) чиме отвара анализу наредног дела рада. Примена овог концепта даје једно од објашњења зашто различите земље имају различите институције и зашто су те земље на различитом нивоу економског развоја.

Четврти део (85-115), *Транзиција и институционалне промене у постсоцијалистичким земљама* такође се састоји од четири одељка. У овом делу рада се најпре појмовно одређује процес транзиције првенствено као процес политичких и економских институционалних промена, чији је циљ стварање трајног и стабилног институционалног оквира неопходног за ефикасно функционисање тржишне привреде. Коришћењем различитих теоријско-искуствених елемената аутор настоји да докаже како се без добро компонованог система институција не може говорити о успешним, ефикасним и одрживим реформама у земљама у транзицији. Међу чиниоцима који утичу на успостављање институционалног оквира су и политички циклуси. Отуда је један део анализе усмерен и на утицај који су политичке промене у овим земљама имале на изградњу њихових институција. Посматрајући процес транзиције заснован на идеји изградње новог институционалног аранжмана, кандидат поставља елементе који ће постати централно истраживачко питање његовог рада – да ли је могуће транзицију брзо спровести и да ли је либерализација тржишта довољна с обзиром на чињеницу да свака од земаља у транзицији има различито институционално наслеђе, како у погледу формалних тако нарочито, неформалних правила. Поред тога, транзиционе реформе су започете у различитим економским условима. На тој основи аутор указује да је неједнак развој међу земљама последица различитих институционалних капацитета, условљених различитим политичким и економским детерминантама тако да су економски развијеније земље у транзицији имале квалитетније институције, па су реформе могле спровести брже и ефикасније у односу на мање развијене земље. У том оквиру аутор улази у ближу анализу приватизације испитујући њене теоријске основе, те моделе и искуства неких од постсоцијалистичких привреда (Русија, Мађарска, Пољска, Чешка, Словенија). Најзад, аутор повезује проблем трансакционих трошкова са процесом приватизације и

ефикасношћу државе у управљању тим процесом што ће бити основни предмет његове даље анализе.

Пети део рада (стр. 115-218) *Институционалне основе приватизације у Србији и њихови ефекти на привредни развој* је организован је у пет одељака и представља кључни и најобимнији део рада. Овај део тезе усмерен је на главни предмет истраживања и анализира ефикасност приватизације у Србији и њене ефекте, полазећи од економских основа, као и политичких услова у којима су реформе започете. Аутор настоји да докаже да је за успех приватизације био потребан бољи институционални оквир и да ли је, с обзиром на објективне и субјективне чиниоце транзиције у Србији, приватизација могла боље и ефикасније да се спроведе да су економски и политички услови омогућавали изградњу квалитетнијих институција.

Кандидат најпре анализира економске основе са којих се кренуло у процес транзиције и приватизације како би показао полазне могућности за изградњу квалитетних институција, као предуслов за ефикасно спровођење приватизације. После краће анализе главних економских токова у СФР Југославији, у периоду од 1950-их до краја 1980-их, аутор констатује да је упркос повољнијим околностима у односу на друге привреде у транзицији један од узрока економских неуспеха био у одсуству политичке воље да се спроведу транзиционе реформе. У вези са тим, аутор анализира политичке околности у којима су се економске реформе спроводиле указујући на већ утврђен значај политичких детерминанти квалитета институција. Будући да се економске институције које уређују понашање економских актера дефинишу унутар политичког процеса, неки важни чиниоци привредног раста и развоја земаља у транзицији не налазе се само у привредној, већ и у сфери политике и политичких институција. Ослањајући се на Ачемоглу и Робинсон (2012) аутор истиче да је политичка стабилност схваћена као трајност политичких и економских институција основни предуслов економске стабилности и притом анализира ситуацију у Србији. Иако суштинске реформе у Србији почињу почетком 2001. године незадовољство политиком многих потоњих власти, резултирало је честим политичким изборима и пратећим политичким циклусима, који успоравају реформе и изградњу пожељних институција. Узимајући у обзир економске перформансе, као скуп објективних чинилаца, те утицај политичких одлука на економске процесе, као скуп субјективних чинилаца, аутор закључује да одсуство одговарајућих и трајних политичких и економских институција негативно утиче на успех транзиционих реформи у Србији.

Аутор ће детаљније образложити свој претходни закључак анализом квалитета институционалног оквира приватизације у Србији у периодима до 2000. и после 2000. године анализирајући законе који регулишу процес приватизације. Он показује да честе промене институционалног оквира резултирају низом недостатака који воде нескладу између очекивања на којима се закони заснивају и ефеката приватизације остварених њиховом применом. Притом, раније поменута политичка нестабилност, резултира дисконтинуитетом законских решења, због чега се и не успоставља стабилан институционални оквир приватизације. Такав институционални основ приватизације у Србији довео је до различитих проблема као што су велики број раскинутих уговора, раст незапослености, пораст броја предузећа у реструктурирању и сл. Аутор то потврђује

анализом утицаја приватизације на привредни раст и развој, ефеката у фискалној сфери, као и утицаја на прилив страних директних инвестиција и њихову секторску усмереност и посебно на развој индустрије и на запосленост.

Мада не доводи увек у непосредну везу податке и показатеље за читаву привреду са ефектима приватизације, аутор закључује да се резултати приватизације само делимично поклапају са очекивањима тако да је, са аспекта економске ефикасности и у поређењу са другим земљама у транзицији, укупан резултат испод очекивања. Посебно је значајан део ауторове анализе који се тиче трансакционих трошкова приватизације у Србији у периоду после 2000 године. Посматрајући приватизацију као процес који истиче предности приватне својине у погледу економске ефикасности и као поступак успостављања и регулације нове власничке структуре (укључујући правну димензију која одређује низ поступака првенствено у погледу уговора и преузетих уговорних обавеза), аутор на примеру 17 стратешки важних предузећа за развој привреде Србије, показује да осим трошкова самог поступка преноса власништва, трансакциони трошкови приватизације обухватају и оне који настају током процеса мониторинга као и појаву још неких нових (стварних или потенцијалних) трансакционих трошкова нпр. услед непоштовања уговорних обавеза у законски одређеном временском периоду. У ове трошкове спадају и они који произлазе из обавеза државе да преузме предузећа из неуспелог процеса приватизације и да их припреми за нови круг. Аутор показује да крајем 2013. године, укупан износ обавеза које је преузела држава како би наставила да брине о овим предузећима износио је око 227 милијарди динара, или око 2 милијарде евра (према тада важећем курсу). Будући да је држава један од трансактора аутор показује да је и то део трансакционих трошкова приватизације који се често не узима у обзир, а очигледно умањују њене укупне ефекте.

Овако утврђене резултате аутор доводи у везу са институционалним окружењем. Уз помоћ једног скупа међусобно повезаних панел модела аутор најпре врши емпиријску анализу утицаја квалитета институција на економски раст (стопа раста) на целом скупу привреда у транзицији. За меру институционалног напретка он користи индикаторе ЕБРД који означавају институционални напредак у транзицији и утврђује позитивну везу са растом. Међутим, када институционални напредак мери показатељима политичких и грађанских слобода *Freedom House*-а добија наизглед парадоксални резултат да ове слободе делују дестимулативно на економски раст. Аутор међутим, ово приписује околности да је утицај институција у процесу транзиције често занемариван у корист либерализације и дерегулације тржишта и једнозначног пројекта транзиције за све земље независно од њихових наслеђених услова. Стога он испитује још један скуп регресионих панел модела којима показује да квалитет институција зависи од степена развијености и других наслеђених услова земље као и од примењеног модела раста (нпр. за транзицију типична редукација индустријске производње). У том смислу, питање је какав институционални квалитет може да има српска привреда – упркос релативно повољном наслеђу са краја 1980-их. Србија, после по економију разорних 1990-их, нема више онај почетни потенцијал који гарантује брже и безболније спровођење реформи, па се и на примеру Србије потврђује ауторов закључак да је погрешно у транзицији примењивати исти модел институционалних реформи за све земље.

У **закључку** аутор сумира основне налазе своје анализе. Најпре, анализа је показала да је коришћење концепта институционалне анализе оправдано када је реч о процесу приватизације у транзицији, посебно имајући у виду учесталост приватизационих трансакција и потребу њиховог уређења одговарајућим институционалним оквиром. Полазећи од хипотеза које је поставио, тестирао и потврдио својом анализом, аутор закључује да у Србији, делом услед политичких, а делом услед економских разлога, нису постојале повољне основе за изградњу квалитетних институција. Стога су изостали пожељни институционални предуслови за ефикасно спровођење процеса приватизације. Досадашња пракса у погледу доношења и примене законских решења указује на утицај парцијалних интереса и политичких жеља без јасније дугорочне визије. Штавише, безусловно инсистирање на окончању приватизације, те тежња да се она по сваку цену приведи крају, показује да се овај процес може окренути у своју супротност: тада приватизација постаје циљ по себи и за себе, а никако једна (можда и најважнији) од низа кохерентних реформи усмерених ка пожељној друштвеној трансформацији. изостанак адекватног институционалног окружења резултирало је великим бројем раскинутих уговора (око 30% приватизација је било неуспешно) што, у крајњој инстанци, продужава приватизациону трансакцију и повећава њене трошкове. Иако су разлози за раскид приватизационих уговора различити: неплаћање доспелих рата купопродајне цене, неодржавање континуитета пословања, непоштовање социјалног програма, неизвршење инвестиционе обавезе, располагање имовином супротно одредбама уговора итд., сви они указују на слабост и недовољну снагу институција приватизације. Међутим за институционални напредак је важна економска развијеност. Зато је, за земље у транзицији, а посебно за Србију, важно да се усмере на политике које подстичу раст привреде као основ за изградњу бољих институција. У том погледу, закључује аутор, потребно је радити на развијању што једноставнијег програма прилагођавања систему тржишне привреде. Најзад, аутор закључује да се не може очекивати брз развој институција у земљама у транзицији, уколико није заснован на убрзаном привредном расту, тј. да се за бржи развој институција мора обезбедити и бржи привредни раст. То међутим, неће бити могуће без одговарајуће политике и усмеравања економских токова током транзиције. Стога, институционални развој у земљама у транзицији треба посматрати као један дугорочни процес, чији је успех условљен њиховим економским развојем.

5. Методе које су примењене у истраживању

Приликом израде докторске дисертације и тестирања постављених хипотеза кандидат је користио више методолошких поступака и техника економске и статистичке анализе који одговарају датом оквиру и области истраживања.

Код дефинисања појмова и прецизирања одређених категорија као нпр. питања развоја и раста, појма институција, значаја и основних принципа институционалне економије, као и за дефинисање њених основних идеја и њиховог значаја аутор најчешће користи дескриптивни, али и компаративни метод. Полазећи од прикупљених чињеница и ставова на основу анализе литературе у одређеној области, аутор користи уобичајене методе

индукције, синтезе и генерализације на основу чега генерише сопствене закључке о значају посматраног проблема и ефектима на привредни раст и развој поједине земље.

Метод компаративне анализе нарочито је примењен у настојању да се идентификују упоредне предности и недостаци институционалног оквира за подстицање привредног раста и развоја унутар посматраног скупа земаља у транзицији. Примена овог метода омогућила је јасније диференцирање резултата транзиционих реформи и процеса приватизације у овим земљама, те утицаја који су институције у тим земљама имале на исход ових реформи.

Аутор посебно врши одговарајућу емпиријску анализу на скупу 25 земаља у транзицији различитог степена развијености у периоду 1990-2007. година. У истраживању он користи базе података Европске банке за обнову и развој и *Freedom House*-а, на основу којих испитује ниво остварења институционалних, транзиционих реформи и степен квалитета политичких институција (политичка права и грађанске слободе) у посматраним земљама. Тестирање постављених хипотеза и емпиријску верификацију својих теоријско-методолошких разматрања аутор врши постављањем и оценом економетријских модела панела. Имајући у виду чињеницу да је транзиција веома динамичан процес и својеврстан друштвени експеримент, аутор користи ове економетријске моделе што му омогућава оцену међусобног дејства посматраних варијабли на основу њихове динамике у више временских секвенци током датог временског периода. На тај начин је посебно тестирана и потврђена важна хипотеза да квалитет институција у земљама у транзицији зависи од нивоа њихове економске развијености и наслеђених услова, а не само од воље носилаца политичких и економских одлука.

6. Остварени резултати и научни допринос

Докторска дисертација кандидата Марка Тмушића представља вредну и оригиналну студију о једном значајном сегменту процеса транзиције са посебним фокусом на случај привреде Србије. Оригиналноост овог рада је у томе што се концепт ауторове анализе процеса приватизације заснива примарно на теоријско-методолошким поставкама институционалне економије, због чега ова теза спада међу прве аналитичке радове о процесу приватизације у нас реализоване унутар таквог теоријско-методолошког оквира. У том смислу, теза сублимира неколико важних доприноса.

Прво, аутор даје један сажет али добар и кохерентан преглед најважнијих идеја институционалне економије и кључне елементе њене генезе. У том оквиру, аутор је посебно нагласио повезаност политичких и економских институција и њихов међусобни однос што представља важан допринос домаћој литератури. Треба истаћи да је овај резултат делом и последица чињенице да је кандидат, иако посебно оријентисан на економске теме, истовремено и дипломирани политиколог што његовој економској анализи даје и одређени степен интердисциплинарности.

Друго, како је већ наглашено, рад кандидата представља један од првих покушаја да се уз помоћ инструментаријума институционалне економије анализира процес приватизације у

нас. На овај начин анализиран институционални систем и његов директни и индиректни утицај на успех приватизације у Србији као и утицај институционалних варијабли на резултате приватизације, те посредно на привредни развој земље, представља новину у нашој литератури. У вези са тим, аутор је морао, најпре, да прецизира методолошки и аналитички оквир својих истраживања будући да није имао поуздане узоре. Тај оквир он дефинише питањима заштите својинских права и обима трансакционих трошкова изазваних процесом приватизације. Поред неких директних и очекиваних резултата у вези са задатим оквиром истраживања посебно интересантан и теоријски релевантан допринос представља анализа трансакционих трошкова приватизације. Аутор на један нов начин прецизира методолошки оквир и стварни опсег ових трошкова као и стварно трајање приватизационе трансакције чиме указује на посебне аналитичке проблеме у случајевима неуспешних и поновљених приватизација. Важност ових налаза је у томе што они омогућују сасвим ново сагледавање укупних трошкова и користи процеса приватизације.

Треће, осим поменутих доприноса аутор својом анализом обогаћује досадашња истраживања приватизације у Србији, пре свега повезујући њене резултате са постојећим институционалним окружењем. Недовољан успех процеса приватизације у земљи аутор првенствено види као резултат недовољно кохерентног и стабилног институционалног окружења. Истовремено, ту нестабилност институционалног окружења он приписује нестабилности политичких институција и учесталости политичких циклуса. Ова анализа повезаности институционалног оквира приватизације у Србији и политичких циклуса представља још један од вредних и оригиналних доприноса аутора.

Најзад, својом дисертацијом кандидат чини још један корак у истраживању и објашњењу утицаја економског и институционалног наслеђа на процес транзиције и његове ефекте. Он посебну пажњу усмерава на институционални капацитет земље у транзицији и његову повезаност са наслеђеним условима. Својом емпиријском анализом он потврђује везу економске развијености и квалитета институција тако што прецизира зависност институција од степена развијености, указујући на две важне околности у вези са овим налазом – прво, да је изградња нових институција дугорочан процес који се не може успешно окончати у кратком року и друго, да пројект транзиције мора у већој мери уважавати различито наслеђе појединих земаља. Истовремено, налаз да услед наслеђених услова, недовољно развијен и недовољно стабилан институционални оквир не може директно да помогне привредни раст и развој земље указује на потребу подстицања развоја и посебним политикама, а не само простим убрзавањем институционалних реформи, како се на почетку транзиције мислило.

У том погледу, извршена анализа у овој дисертацији има и свој практични значај. Налази о трошковима, стабилности институција, наслеђу и брзини приватизације и транзиције или потреби подстицања економског развоја, садрже важне закључке који могу бити од користи и креаторима економске политике у будућности као и завршетку приватизације који предстоји.

Разуме се, поред ових несумњиво добрих карактеристика анализираних теза уочили смо и одређене слабости које се могу отклонити у даљем истраживачком раду кандидата. Ту

спада повремена недовољна искоришћеност или непотпуна разрада добијених налаза који би се могли и додатно прецизирати (нпр. утицај наслеђа, однос приватизационих прихода и трансакционих трошкова како их је аутор дефинисао, неке карактеристичне разлике транзиционих привреда и сл). Такође, као извесна слабост могао би се узети и повремено само делимично изведени закључци о односу политичких и економских институција, како уопште, тако и посебно у Србији имајући у виду два сасвим различита периода која дели 2000. година. Додуше, као објашњење за изостанак неких од ових елемената може се узети чињеница да би њихова додатна разрада могла узети нестандартно много места и да би захтевала додатне аналитичке напоре који би се сукобили са недостатком поузданих података.

7. Закључак

Имајући у виду све елементе које смо навели у овом реферату, као и изведене оцене рада, те полазећи од циљева и најважнијих тачака које је кандидат изложио у пријави своје тезе, а коју су одобрили Наставно-научно веће Економског факултета и Веће научних области правно-економских наука Универзитета у Београду, мишљења смо да је рад који је поднео кандидат Тмушић, урађен у складу са свим стручним, научним и етичким захтевима и критеријумима, прописаним од стране Универзитета у Београду, за израду докторске дисертације. Анализом приложене тезе закључили смо да је кандидат своју дисертацију урадио савесно и самостално и да његова дисертација представља оригинално научно дело. На основу тога са задовољством констатујемо да су се стекли сви потребни услови да се, по окончању прописане процедуре, кандидату *Марку Тмушићу* одобри јавна одбрана докторске дисертације под насловом „*Утицај квалитета институција на привредни развој и ефекте приватизације у Србији*“.

Чланови комисије:

Проф. др Божидар Церовић

др Александра Нојковић, ванр. проф.

Проф. др Миомир Јакшић

Проф. др Драгана Митровић

У Београду, 19.04.2017.